

ՎԱՂ ՄԻՋՆԱԴԱՐՈՒՄ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Քրիստոնեության պատմության առաջին երեք դարերում քաղաքական անցքերի հետ քրիստոնեությունը շաղկապող որևէ աղերս չենք տեսնում: Պատճառն, իհարկե, կայանում էր նրանում, որ հիշյալ ժամանակահատվածում քրիստոնեությունը գտնվում էր առավելապես հալածված կրոնի կարգավիճակում: Միայն 4-րդ դարից սկսած պատմության քաղաքական և եկեղեցական հարթությունները որոշակիորեն մերձենում են իրար: Ընդսմին, եկեղեցու և պետության հարաբերությունների հատկապես 4—6-րդ դդ. ընդունում են այնպիսի ձևեր, որոնք աննշան փոփոխություններով պահպանվում են գրեթե ողջ քրիստոնեական աշխարհում դարեր շարունակ: Քրիստոնեությունը պետականորեն ընդունելու հենց սկզբից պետության և եկեղեցու միջև հարաբերությունները դրվում են փոխադարձ համերաշխության հիմքի վրա: Սակայն, եթե նշված ժամանակամիջոցում 4—6 դդ., հոգևորականության կողմից պետական իշխանության քաղաքական իրավունքներին միջամտելու անգամ փորձի վերաբերյալ որևէ փաստ չենք գտնում, ապա նույնն անկարելի է ասել քաղաքական-պետական իշխանության մասին, որն, ընդհակառակը, շատ ավելի համեստ մտքով էր ընկալում եկեղեցու, այսպես կոչված «անկախ» կարգավիճակը: Իրավունք չունենալով պարզապես խորհրդի բնույթ կրող ձեռնարկումներ անել, հետագայում բյուզանդական կայսրերն, օրինակ, ելնելով կրոնական կամ քաղաքական նկատառումներից, իրենց իրավունք էին վերապահում աթոռից զրկել այն բոլոր պատրիարքներին, որոնք, մեղմ ասած, անհաճո էին իրենց նպաստելով ապա առավել ցանկալի թեկնածուների ընտրությանը: Եվ եթե Բյուզանդական եկեղեցու պատմության մեջ այդ երևույթն

առավել ակնառու դրսևորվում է սկսած 10-րդ դարից¹, ապա Հայոց եկեղեցու վաղ միջնադարյան շրջանում արդեն կան նման օրինակներ²: Երբեմն հիշյալ քայլերը կատարվում էին պահպանելով եկեղեցական ձևը, այսինքն, պատրիարքին կամ հայրապետին աթոռից զրկելը կատարվում էր որևէ եկեղեցական ժողովի հաստատությամբ, սակայն շատ հաճախ զանց էր առնվում նաև ձևական կողմը:

Եկեղեցու անկախության այս փաստացի սահմանափակումները հաճախ էին կրկնվում այն պարզ պատճառով, որ հոգևորականության ներկայացուցիչներն իրենք, միմյանց հետ կատարելապես համաձայն չէին եկեղեցու անկախության իրավունքի ոչ ծավալի, և ոչ էլ արժեքի նկատմամբ³: Ձևականորեն առաջ քաշելով Աստվածայինի ու Կայսերականի միջև եղած սահմանը. «Տուք զկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ»⁴, մյուս կողմից, բարձրաստիճան հոգևորականությունը շարունակ հանդուրժում էր եկեղեցու գործերի մեջ պետական իշխանության միջամտությունը, նրա բարեհայեցողությանը դիմելով անգամ հավատո վարդապետությանը վերաբերող խնդիրների ժամանակ, խնդրելով թույլատրել կամ արգելել դավանաբանական հայտնի ձևերի վերաքննությունը:

Կայսեր հովանավորության ու բարերարությունների փոխարեն եկեղեցին կատարելապես ընդունեց պետական իշխանության վերահսկողությունն ու միջամտությունը եկեղեցական գործերում ինչ-

¹ 907 թ. պետական դավաճանության և կայսերական իշխանության դեմ դավադրության մեջ մեղադրված Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նիկողայոս Ա (901–907) հեռացվեց պատրիարքական աթոռից: 1058 թ. ծերբակալվեց պատրիարք Միքայել Ա, որը ձգտում էր եկեղեցին դուրս բերել կայսերական իշխանության ազդեցությունից: Կայսրը հրամայեց եկեղեցաժողով հրավիրել պատրիարքին կարգալույծ անելու համար, սակայն ժողովը չգումարված, պատրիարքը մահացավ: 1081 թ. պատրիարք Կոզմաս Ա (1075–1081) կարգալույծ արվեց Ալեքսիոս Ա Կոմնենոս կայսեր թագավորության հենց առաջին տարում:

² Հայտնի է, որ Հուսիկ հայրապետի (341–347) և Տիրան արքայի (339–350 թթ.) միջև, ինչպես նաև Ներսես Ա Պարթևի (353–373 թթ.) Արշակ Բ 350–368 թթ. և Պապ թագավորների հետ հարաբերությունները լարված էին, (Փաստացի Բիզանդացույ Պատմություն Հայոց, Երևան, 1987, էջ 52, 68, 188):

³ Բոլոտով Վ., Եկեղեցու պատմությունը տիեզերական ժողովների շրջանում, Վաղարշապատ, 1914, էջ 132:

⁴ Մատթեոս, ԻԲ, 21–22:

պես ունեցվածքին, այնպես էլ մարդկանց առնչվող հարցերում, քրիստոնեությունն այսպիսով դարձավ իսկական պետական կրոն⁵:

Իրականում, եկեղեցին, որպես նոր կազմակերպվող մի կառույց, ավելի բարձր էր գնահատում պետական իշխանության հովանավորությունն իր եկեղեցու անկախությունից: Արդյունքում, պետության և եկեղեցու միջև սահմանը դառնում էր աննկատելի: Պետության և եկեղեցու փոխհարաբերություններում որևէ սահմանափակում չկար կայսերական իշխանության համար: Եկեղեցուն մնում էր ոչ այլ ինչ, քան ընդունել կայսեր մշտական միջամտությունը որպես միանգամայն օրինական երևույթ: Կոստանդնուպոլսի Մեննաս պատրիարքը 536–552 զրում էր անգամ. «Սուրբ եկեղեցուն ոչինչ չափսի արվի կայսեր կարծիքին հակառակ»⁶: Անգամ կայսեր օժման արարողությունը կատարելապես ընդգծում էր այն բնույթը, որը կայսերական իշխանությանը հաղորդում էր աստվածային իշխանության արտացոլք: Պետությունն այս շրջանում եկեղեցու հետ դաշինքում սեփական ամրության գրավականն էր տեսնում՝ դավանաբանական վեճերի ժամանակ առավելապես հետամուտ լինելով խաղաղության շուտափույթ վերականգնմանն ու ծևական միությանը: Ձգտումների այս տարբերությունը խառնաշփոթ էր ստեղծում պետության հետ եկեղեցու հարաբերությունների միջև:

Թեև քրիստոնեությունն առավել տարածված ու կազմակերպչորեն ծեփորված էր Հռոմեական կայսրության մեջ, այդուամենայնիվ կայսրությունը, տարաբնույթ պատճառներով ըստ արժանվույն չգնահատեց քրիստոնեության և քրիստոնեական եկեղեցու մեծ հնարավորությունները⁷: Արդեն 3-րդ դարի վերջերից քրիստոնեությունն իրենից բավական հզոր մի ուժ էր ներկայացնում, լիովին պատրաստ պետության հետ դաշինք կնքելու, սակայն ընդառաջ գնալ նույն այդ դաշինքին դեռևս պատրաստ չէր կայսերական իշխանու-

⁵ Դիլ Շ., Բյուզանդիայի պատմության հիմնախնդիրները, առաջաբան և ծանոթագրություններ Զ. Բարթիկյանի, Երևան, 2005, էջ 22:

⁶ Mansi J. D., Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio, vol. 4, G.-Austria, 1958, col. 1109.

⁷ Միրումյան Կ., Քրիստոնեության ընդունումը Հայաստանում և ազգային-քաղաքական խնդրակարգը, «Հայաստանը և Քրիստոնյա Արևելքը», Երևան, 2000, էջ 89:

յունը⁸։ 4-րդ դարի 20-ական թվականներից ակնհայտ էր, որ պետության ապագան ճանապարհն էր դեպի քրիստոնեություն, սակայն վտանգավոր էր նաև հեթանոսության անտեսումը, որը տակավին գորավոր էր։ Սրանով էր պայմանավորված, սկսած Կոստանդին Մեծից 324–337 բյուզանդական մի շարք կայսրերի երկդիմի և ոլորապետույտ քաղաքականությունը քրիստոնեության նկատմամբ ընդհուպ մինչև Թեոդոս Ա Մեծ 379–395։

Քրիստոնեությունը, առաջինը աշխարհում պետականորեն ընդունվեց Հայաստանում 301 թ.։ Սասանյան Պարսկաստանի հոգևոր, քաղաքական և մշակութային օրստօրե աճող ազդեցության պայմաններում Հայաստանին կենսականորեն անհրաժեշտ էր ինքնահաստատման հզոր մի լծակ, որը և դարձավ քրիստոնեության ճանաչումն իբրև պաշտոնական կրոն⁹։

Քրիստոնեությունը բավականաչափ տարածված և գորեղ էր նաև Հայաստանի մեջ, այն աստիճան, որ Տրդատ Մեծը չվարանեց այն պետական կրոն հռչակել։ Քրիստոնեության տարածումը Հայաստանով մեկ առանց ժողովրդի և քրմական դասի կողմից շոշափելի դիմադրության, վկայում է այն մասին, որ երկիրը ներքուստ պատրաստ էր նոր կրոնն ընդունելուն¹⁰։ Սա հնարավոր չէ այլ կերպ մեկնաբանել, քան Հայաստանում քրիստոնեական տարրի ծանրակշիռ գործունեության հանգամանքով։

Հայաստանում, դեռ Գրիգոր Լուսավորչի գործունեությունից առաջ, ս. Թադեոս և ս. Բարդուղիմեոս առաքյալների քարոզության ժամանակներից, առկա էին քրիստոնեական համայնքներ, որոնք պատմական կարճ ժամանակահատվածում պայմանավորեցին նոր ուսմունքի տարածումը և արմատացումը¹¹։

Ինչպես Տեր-Մինասյանն է արդարացիորեն մատնանշում, հենց վերը նշված քրիստոնեական համայնքներով պայմանավորված,

⁸ Свєнцицкая И. С., Раннехристианство: страницы истории, Москва, 1988, с. 171.

⁹ Բաղդասարյան է., Պետություն և եկեղեցի, «Հայաստանը և Քրիստոնյա Արևելքը», էջ 583։

¹⁰ Արևշատյան Ս., Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման պատմական նշանակությունը, Հայաստանը և ..., էջ 18։

¹¹ Անանեան Պ., Քրիստոնեության հետքեր Հայաստանի մեջ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի քարոզութենէն առաջ (պատմական ուսումնասիրութիւն), Վենետիկ, 1979, էջ 25։

բազմաթիվ նվիրյալներ, տասնյակ տարիների ընթացքում կատարում են շարունակական աշխատանք, պայքարում հեթանոսության դեմ՝ նախապատրաստելով քրիստոնեության հաղթանակը, մինչև որ հայտնվում է ավելի եռանդուն մի գործիչ՝ ի դեմս Գրիգոր Լուսավորչի, որն ավարտին է հասցնում կատարված ողջ աշխատանքը: Պատմությունը վարձատրում է Գրիգոր Լուսավորչին նաև նրանով, որ նրան է վերագրում նաև ուրիշների վաստակը՝ անմոռանալի դարձնելով նրա անունն իր մեծ գործի համար¹²:

Հռոմեական կայսրության մեջ քրիստոնեությանն ընդունումն ավելի երկար ճանապարհի անցավ: Կոստանդին Մեծի ժամանակ այն ընդամենը քաղաքացիության իրավունք է ստանում մյուս կրոնական վարդապետությունների կողքին և որոշ պաշտոնական երանգավորում՝ Նիկիայի I տիեզերական ժողովում 325 թ.: Կայսեր կողմից հրապարակված Միլանի էդիկտով /314թ./ քրիստոնեական ուսմունքի թույլատրումն ամենևին չէր նշանակում մյուս կրոնների արգելում: Կայսրության ողջ տարածքում քրիստոնեությունը միակ պետական-պաշտոնական կրոն հռչակվեց միայն Թեոդոս Ա կայսեր օրոք: Քրիստոնեության ընդունման այս ճանապարհն ունեցավ այն առավելությունը, որ չհանգեցրեց «պարտված» ու «արգելված» կողմի (իմա՝ հեթանոսության) արժեքների գրեթե իսպառ ոչնչացման¹³, երևույթ, որն ավելի ցայտուն դրսևորվեց Հայաստանի տարբերակում:

Տրդատ Մեծի և Գրիգոր Լուսավորչի պատմական դերն այն է, որ քրիստոնեության ընդունման ակտով նրանք միանգամից փոխեցին հալածված այս կրոնի կարգավիճակը: Հայ Առաքելական եկեղեցին, ի թիվս այլ հարցերի, պետք է լուծեր այնպիսի կարևոր խնդիրներ, ինչպիսիք էին եկեղեցու վարչա-իրավական կարգավիճակը և պետության հետ հարաբերությունների ճշգրտումը:

Սկզբից ևեթ հոգևոր դարձը Հայաստանում իրականացվում է պետության ու եկեղեցու համագործակցությամբ ու միականությամբ: Փաստորեն, ճանաչվելով ու հովանավորվելով պետության կողմից, եկեղեցին ի սկզբանե պարտավորված էր ընդունել իր նկատմամբ

¹² Տեր-Մինասեանց Է., Հայ եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորւոց եկեղեցիների հետ, Բ հրատ., Ս. Էջմիածին, 2009, էջ 25:

¹³ Բաղդասարյան Է., նշվ. աշխ., էջ 585:

աշխարհիկ իշխանության գերագահությունը: Հենց թեկուզ այն հանգամանքը, որ եկեղեցու գլուխ կանգնած առաջին հայրապետը կարգվում է հայոց արքայի կամքով¹⁴, վկայում է այն մասին, որ Հայոց եկեղեցին և նրա հովվապետը պետք է ենթարկվեին թագավորական իշխանությանը: Եկեղեցին արդեն վաղ միջնադարից դառնում է պետության հենարանը և պետական համակարգի կարևորագույն օղակներից մեկը: Ի դեպ, պետության ու եկեղեցու միջև նույնատիպ հարաբերություններ մենք տեսնում ենք նաև Բյուզանդական կայսրության մեջ՝ քրիստոնեության ընդունումից հետո: Սակայն հատուկ պետք է ընդգծել, որ հայրապետական իշխանությունը Հայաստանում պարզապես և կամ բացարձակապես եկեղեցական չէր, ինչպես որ ընդհանուր առմամբ Բյուզանդական կայսրության մեջ՝ հատկապես 5—6 դդ.: Հայոց բոլոր հայրապետները հատուկ դիրք էին գրավում նաև պետական գործերում: Ինչպես նախորդ դարերում քրմապետներն իրենց անհրաժեշտ մասնակցությունն ունեին երկրի վարչության մեջ, նույն իրավունքը վաստակեցին նաև հայոց հայրապետները: Վաղ միջնադարյան սկզբնաղբյուրների մեջ քիչ չեն վկայությունները Հայոց կաթողիկոսների վայելած քաղաքական որոշ արտոնությունների մասին: Սա առաջին հերթին պայմանավորված է, իհարկե քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու հետ, իրադարձություն, որը ոչ թե «վաստակեց» հայոց քրիստոնեությունը, այլ նրան շնորհվեց թագավորական իշխանության կամքով ու բարեհաճությամբ: Հռոմեական կայսրության մեջ այդ կարգավիճակին հասնելու համար քրիստոնեական եկեղեցուն տասնյակ տարիների համառ աշխատանք պահանջվեց:

Առաջին դարերի ընթացքում կազմակերպված հնագույն քրիստոնեական եկեղեցիները, լինելով անկախ և ինքնուրույն, տարբեր սովորույթներով ու կարգուկանոնով, այնուամենայնիվ գտնվում էին հավատո կատարյալ հաղորդակցության մեջ: Թեև արդեն 4-րդ դարում Եպիփան Կիպրացին 315—403, «...ծ 80 հերժուած շարապատմեաց մեզ .ի. 20 յառաջ քան գտնօրենութիւնն տեառն և .կ. (60) գկնի

¹⁴ Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը Գ. Տեր-Մկրտչյանի և Ս. Կանայանցի, ծանոթագրությունները Ա. Տեր-Ղևոնդյանի, Երևան, 1983, էջ 444, 446:

մարդեղութեանն Քրիստոսի»¹⁵, այդուհանդերձ, միևնույն դավանությունն էր միավորում ողջ ընդհանրական քրիստոնեական եկեղեցին և նրա անբաժան մասն էր Հայոց եկեղեցին: Քրիստոնեական ընդհանրականության գաղափարը հաստատագրվեց Նիկիայի I Տիեզերական ժողովում 325 թ.: Վերջինս, դավանաբանական տեսակետից դարագլուխ է կազմում ողջ քրիստոնեական աշխարհի համար: Հետագայում, երկար դարերի ընթացքում, դավանական գանազան վեճերի ու տարակարծությունների ժամանակ Նիկիայի ժողովն իր «Հավատո Հանգանակով» հանդիսացել է հիմնական ելակետ: Նրա վրա են փորձել հիմնվել բոլոր «ուղղափառները» տարատեսակ հերետիկոսությունների դեմ պայքարում: Այս ժողովը քրիստոնեական գաղափարաբանության ու ճշմարիտ հավատի հիմնաքար է նաև Հայ Առաքելական եկեղեցու համար:

Պետք է նշել սակայն, որ երբ ծրագրվում էր գումարել Նիկիայի ժողովը, դեռևս չէին մտածում, թե որքան մեծ հեղինակություն կտրվեր նրան հետագայում:

4-րդ դարում Հռոմեական կայսրության մեջ կայսերական իշխանությունը շատ խորը չէր ըմբռնում քրիստոնեությունը դիտելով այն պարզապես մի քաղաքական ուժ, որը կարող է պետական համակարգի համար ամուր հենարան ծառայել: Երբ 4-րդ դարի 20-ական թթ. քրիստոնյա աշխարհն ալեկոծած արիոսականությունը, որն ի դեպ համարվում էր մոլոր ուսմունքներից վատթարագույնը¹⁶, սկսեց բազմաթիվ հետևորդներ ձեռք բերել, եկեղեցու խաղաղությունը վերականգնելու համար եպիսկոպոսները Կոստանդին Մեծին համոզեցին ընդհանուր ժողով գումարել¹⁷: Այս առումով մեծ էր այն դերը, որ հետագայում եկեղեցու հայրերը տվեցին կայսրին: Նա ինքը, հեռու լինելով դավանաբանական հարցերի նրբություններից, թույլ ըմբռնելով

¹⁵ Թուղթ Փաւտայ պատրիարքի առ Չաքարիայ կաթողիկոս Հայոց Մեծաց, Фотия Архиепископа Константинопольского, Огробе Господанашего Иисуса Христа и другие малые его творения на греческом и армянском языке, изданные с предисловием А. И. Пападопуло-Керамевсом и переведенные Г. С. Дестунисом Н. Марром, Православный Палестинский Сборник, т. 11, СПб, 1892, с. 187 (վկայություն վերցված Եպիփան Կիպրացու «Պանարիոն» աշխատությունից):

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 188:

¹⁷ J. Migne, Patrologiae cursus completus, series graeca /P.G./, vol. 127, Paris, 1864, p. 963.

արիոսականության դավանական էությունը, հարկադրված էր գիջել հոգևորականությանը:

Բավական լայն ծավալ ընդունած խռովությանը վերջ տալու նպատակով առաջ քաշվեց «մեծ ժողովի» գաղափարը: Նրան պետք է ներկա լինեին կայսրության բոլոր եպիսկոպոսները, որպեսզի ժողովի ընդունած որոշումները պարտադիր լինեին բոլոր թեմերի համար: «Մեծ ժողովի» հեղինակությունը բարձրացնելու համար կայսրը հրավիրեց նաև քրիստոնեական մյուս եկեղեցիների եպիսկոպոսներին, որպեսզի արևելյան կազմակերպված հնագույն եկեղեցիների ծայրն իր մեծ կշիռն ունենար կայացվելիք որոշման մեջ¹⁸:

Արձանագրությունների մեջ Նիկիայի ժողովը կոչվեց «մեծ ժողով», հետագայում միայն վերանվանվելով «տիեզերական»: Ժողովում քննության առնված Արիոսի վարդապետությունը դատապարտվեց որպես հերետիկոսություն: Հենց առաջին տիեզերական ժողովից է սկսվում հավատո հալածանքը հերետիկոսների դեմ՝ քրեական դատաստանի միջոցով, որովհետև ժողովի որոշումներին տրվում է պետական նշանակություն: Հերձվածողների դեմ արձակված եկեղեցական բանադրանքին զուգընթաց՝ պատժական միջոցներ են կիրառվում նաև պետության կողմից, և, ինչպես պատմությունն է արձանագրում, հոգևորականությունը և եկեղեցու հայրերը երբևէ չեն բողոքել կայսերական նման նախանձախնդրության դեմ: Հենց այս ժամանակվանից ընդարձակ ճանապարհ է բացվում պետության համար խառնվելու եկեղեցու գործերին: Աշխարհիկ իշխանության օգնությամբ հերձվածողներին հալածելը գործնականորեն հաստատուն հիմք գտնելով, դառնում է սովորական մի երևույթ¹⁹:

¹⁸ Տեր-Միքելեան Ա., Հայաստանեայց եկեղեցին և բիզանդեան ժողովոց պարագայը, Մոսկուա, 1892, էջ 14:

¹⁹ Հետագայում, արդեն Թեոդոս II Մեծի (379–395) ժամանակ, ուղղափառության հարցը թողնվում էր կայսեր բարեհայեցողությանը, նրան էր վերապահվում որոշել, թե որն է «ուղղափառը»՝ զանազան դավանանքների մեջ: Իսկ Հուստինիանոս Մեծի (527–565) օրոք եկեղեցական ժողովների վերջնական վճիռը կանխապես պարզ որոշված էր լինում կայսեր կողմից: Հուստինիանոսի կարծիքով, պետությունը պարտավոր էր հսկողություն ունենալ հոգևորականության վրա և մեծ հոգածություն Աստվածային ճշմարիտ դավանանքի վրա, քանի որ «եկեղեցու կարգուկանոնը կայսրության նեցուկն է, իսկ քրիստոնեական մաքուր հավատն անաղարտ պահելը տիրակալի առաջնահերթ պարտականությունը» (տե՛ս Mansi J. D., Sacrorum Conciliorum..., vol. 11, G.-Austria, 1960, col. 891):

Նիկիայի I տիեզերական ժողովին իրենց մասնակցությունը բերեցին ժամանակի բոլոր նշանավոր եկեղեցիները, որոնք ներկայացնում էին 318 եպիսկոպոսներ: Ժողովին մասնակցելու համար հրավիրվել էր նաև Հայոց եկեղեցու հայրապետ Գրիգոր Լուսավորիչը: Հավանաբար ծերության պատճառով, և կամ էլ բավական մեծ հեռավորությունը նկատի առնելով²⁰, Լուսավորիչն իր փոխարեն որդուն Արիստակեսին է ուղարկում Նիկիա: Արիստակեսն արդեն իսկ փոխանորդ էր նշանակվել հոգևոր-եկեղեցական գործերում՝ որպես օգնական և գործակից եպիսկոպոս²¹: Ի դեպ, հենց Տրդատ Մեծի նախաձեռնությամբ էր Գրիգոր Լուսավորիչն Արիստակեսին եպիսկոպոս ձեռնադրել²², փաստ, որ ինքնին վկայում է, որ պետական և հոգևոր իշխանությունները գործում էին միասնաբար: Նիկիայի ժողովի արձանագրությունների հայրապետների ցանկի մեջ առկա է նաև Արիստակեսի անունը՝ «Հայոց Մեծաց Արիստարքոս», կամ «Արիտսեկիսոս»՝ զանազան արձանագրությունների զանազան օրինակներում աղավաղված տառադարձությամբ:

Նիկիայի ժողովի բուն «Հավատամքը» մուտք չի գտել Հայոց եկեղեցում: Ներկայիս պատարագում արտասանվող «Հավատամքը» թեև անվանվում է Նիկիական Հանգանակ, սակայն շատ տարբեր է ժողովին վերաբերող արձանագրությունների մեջ պարունակվող «Հավատո Հանգանակից»: Հայոց Հավատամքը չի կարող նաև վերջինիս ընդարձակումը լինել, սակայն, քանի որ համադրված է նիկիականին՝ ըստ բովանդակության և ոչ թե ըստ ձևի, որպես կանոն կոչվում է Նիկիական: Խորագնին քննությունը ցույց է տալիս, որ Հայոց եկեղեցում գործածվող Հանգանակն Աթանաս Ալեքսանդրացու կողմից կատարված, այսպես կոչված, Աթանասյան խմբագրությունն է, հիմնված Նիկիո Հավատո Հանգանակի վրա, սակայն, որոշակիորեն փոփոխված²³: Վերջնականապես ապացուցված չէ նաև, թե երբ է այն բերվել Հայաստան:

²⁰ Ժողովը գումարվում է Բյուզանդիայի Նիկիա քաղաքում:

²¹ Ագաթանգեղոս, էջ 480:

²² Նույն տեղում:

²³ Օրմանեան Մ., Ազգապատում, հ. Ա, էջմիածին, 2001, էջ 118:

Արիստակեսն իր հետ Հայաստան է բերում Նիկիայի ժողովի 20 կանոնները²⁴, որոնք որոշ փոփոխություններով վավերացվում են Գրիգոր Լուսավորչի կողմից Հայոց եկեղեցու համար: Նշված ժամանակաշրջանում սովորություն էր որոշ զգուշավորություն ցուցաբերել արդեն հաստատագրված կանոններին՝ հարմարեցնելով տեղի սովորույթներին ու ազգային պահանջներին:

Հայոց եկեղեցին մասնակցեց Նիկիայի ժողովին առաջին հերթին քրիստոնեական նախանձախնդրությունից ելնելով: Առհասարակ քրիստոնեական եկեղեցին Հռոմեական կայսրության մեջ հաճախ էր գումարում եկեղեցական ժողովներ, որոնք հատկապես ուղղված էին լինում տարաբնույթ հերետիկոսությունների ու հերժվածների դեմ: Մյուս քրիստոնեական եկեղեցիները սկզբնական շրջանում, հատկապես 4-րդ դարում, որևէ առնչություն չունեին հիշյալ ժողովների հետ, իսկ եթե երբեմն մասնակցում էին, ապա կամ քաղաքական հանգամանքների բերումով, կամ պատահական հանդիպմամբ, իսկ ավելի հաճախ իհարկե՝ ուղղադավանությանը նպաստելու համար²⁵: Նման ժողովներում տարածական առումով Հռոմեական կայսրության սահմաններից դուրս որևէ հարց չէր քննվում: Այդուամենայնիվ, հիշյալ ժողովները հարգվում էին նաև Հռոմեական կայսրության սահմաններից դուրս, հատկապես, եթե նրանց վճիռները կոչված էին ճշմարիտ հավատի վերականգնմանը:

Այն ժողովները, որոնք վերաբերում էին ողջ երկրին, պարսավորիչ էին համարվում պետության բոլոր քաղաքացիների համար: Ավելի աննշանակ ժողովներից տարբերելու համար դրանք սկսեցին կոչվել «տիեզերական», ընդ որում այդպես հորջորջվելով ոչ անմիջապես, այլ շատ հաճախ տասնամյակներ անց, երբ կարևոր էին համարվում պետական իշխանության կողմից:

Հետաքրքիր է սակայն, որ ժամանակի Հայոց եկեղեցին քիչ նշանակություն է տվել այդ ժողովներին: Վաղ միջնադարյան մեր սկզբնաղբյուրներն անգամ, իրավամբ, հարևանցիորեն են հիշատակում «տիեզերական» ժողովների կատարած գործերը: Հետագայում,

²⁴ Կանոնք Նիկիական, Կանոնագիրք Հայոց, Ա, աշխատասիրությամբ Վ. Հակոբյանի, Երևան, 1964, էջ 114-131:

²⁵ Տե՛ր-Միքելեան Արշ., նշվ. աշխ., էջ 43:

հատկապես 6-րդ դարից սկսած, երբ հայ-բյուզանդական եկեղեցական հարաբերությունների հորձանուտում, Բյուզանդական կայսրության կողմից սկսվեց անվերջանալի մի պայքար՝ Հայոց եկեղեցին ենթարկելու բյուզանդական եկեղեցուն՝ քաղկեդոնականությունը պարտադրելու ճանապարհով, սկսվեց իսկական մի մաքառում այդ բռնության դեմ: Բանավեճերի ու տարաձայնությունների արդյունքում ավելի ու ավելի հաճախ կրկնվեցին զանազան ժողովների անուններ, որոնք Հայոց եկեղեցու դավանության ջերմ հետևորդներն առաջ քաշելով, ջանում էին բյուզանդական եկեղեցու դեմ պայքարել իր իսկ զենքով, ցույց տալ, որ վերջինս դավաճանել է իր եկեղեցական բարձրագույն հեղինակությանը և շեղվել առաքելական ճշմարիտ հավատից: Իսկ եկեղեցական բարձրագույն հեղինակություն համարվում էր 325 թ. I Տիեզերական ժողովը, որը առաքելական հավատի միության յուրատեսակ մի ապացույց է: Նիկիայի ժողովին ավելի մեծ ուժ էին հաղորդում 381 թ. Կոստանդնուպոլսի II և 431 թ. Եփեսոսի III Տիեզերական ժողովները, քանի որ վերջիններս իրենց ընդունած որոշումներով վերահաստատում էին Նիկիայի I տիեզերական ժողովի ամրագրած որոշումները:

Սկզբնական շրջանում հիշյալ ժողովների կանոնները և որոշումները բացառապես օգտագործվում էին միայն բյուզանդական եկեղեցու հետ դավանաբանական բանավեճերի ժամանակ: Բանավեճերի դարավոր շարունակականության ընթացքում, ավելի հաճախ կրկնվելով, առաջին երեք տիեզերական ժողովները, բայց հատկապես Նիկիայի ժողովը ուղղադավանության հենարան նաև Հայ Առաքելական եկեղեցու համար, հատկապես որ նրա ներկայացուցիչը ևս իր մասնակցությունն էր բերել ժողովին:

ABOUT SOME SPECIFITIES CONCERNING THE ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH'S RELATIONS WITH STATE IN EARLY MIDDLE AGES

SUMMARY

After acceptance of Christianity as the state religion /301/ in Armenia, the Armenian Church had to solve such important question as the administrative-legal status and to determine its relations with the state. At the beginning of the 4th century the relations between Church and state took such form and content, that were preserved with unimportant changes in the whole Christendom during centuries. The Church, as an organizing structure, had the state protection. However, the Catholicos power in Armenia was not merely ecclesiastical: the Armenian patriarches were taking special position in state affairs. They were enjoyed some privilages.

At the beginning of the Middle Ages the common faith united the whole Christian Church, and the Armenian Church was its important part. The first Ecumenical council of Nicea /325/ was the important event of the union of Christian faith. The canons of the council are the basis of Christian ideology and true faith also for the Armenian Church.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ АРМЯНСКОЙ АПОСТОЛЬСКОЙ ЦЕРКВИ И ГОСУДАРСТВА В РАННЕМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

РЕЗЮМЕ

После того, как в Армении христианство стало государственной религией (301 г.), Армянская Церковь должна была решить такую важную задачу, как административно-правовой статус и определить свои взаимоотношения с государством. Начиная с 4-го века эти взаимоотношения принимают такие формы, которые с незначительными изменениями веками сохраняются во всем христианском мире. Церковь, как организующаяся структура, пользовалась покровительством государства. Однако, надо отметить, что католикосская власть в Армении простиралась также далеко за рамки церковной жизни: Армянские католикосы занимали особое место в государственных делах, имея при этом определенные привилегии.

В начале раннего средневековья единое вероисповедание объединяло Вселенскую Христианскую Церковь, и Армянская Церковь составляла в ней важное звено. Подтверждением общности Апостольской веры явилось такое важное событие, как Никийский собор (325 г.), каноны которого по сей день являются основой христианской идеологии и истинности веры, в том числе и для Армянской Апостольской Церкви.